

Дошкільне виховання

Грудень

12
1963

тан» — його товариш і що він сам міг би не гірше виконати цю роль.

Часто конфлікти виникають тому, що дітям важко узгоджувати свої задуми. По ходу гри у кожного виникають нові думки, які можуть відвести від наміченого раніше. Така видумка в грі законна, але вона заважає іншим, руйнує створені ними образи.

Досвід кращих вихователів показує, що при тривалій роботі можна досягти помітних результатів у створенні справжнього ігрового колективу, в якому всі учасники володіють рівними правами на активну роль, на видумку, вміють домовлятися, самостійно розв'язувати спірні питання.

У старшому віці яскраво проявляються індивідуальні особливості кожної дитини. Виділяються діти з організаторськими здібностями, активні, самовпевнені, товариські або ж соромливі, замкнені.

Активні і сміливі діти завжди вибирають гру за своїм бажанням, вимагають гарну роль, не соромляться виявляти свої почуття. Вони іноді порушують правила поведінки, ображають товаришів, але легко піддаються впливові вихователя. У них завжди можна знайти хороші риси, інтереси, спираючись на які вихователь впливає на їх свідомість і почуття. Найважче їм — створити правильні стосунки з товаришами. Цьому заважає прагнення бути головним, командувати, підкоряти собі інших дітей. Але й цей недолік можна подолати при тривалій роботі з дитиною, впливаючи на неї через колектив. Для цього особливо важливо спрямувати самолюбство дитини на хороші вчинки, подолання труднощів.

Дітей соромливих і боязких важче зрозуміти, ніж жвавих і сміливих. Загальмованість, невпевненість в собі заважають проявити свої знання і вміння, сковують уяву. Дитина не наважується взяти участь у колективній грі, хоча їй дуже хочеться гратися, покірливо уступає іграшку, мовчки, але гірко переживає образу. Найважче зрозуміти дитину, у якої соромливість маскується пустощами, загальмованість проривається часом в надмірну збудженість.

Соромливих дітей не можна вважати пасивними, малорозвиненими. Багатьма фактами доведено, що при уважному, чуйному ставленні вихователя дитина позбувається соромливості, стає активним учасником гри. У більшості випадків причиною соромливості, недостатньої активності є помилки виховання в сім'ї і в дитячому садку. Усунення цих помилок завжди дає хороші результати.

Таким чином, творча гра в дошкільному віці проходить великий шлях розвитку. Відображення життя в грі стає все більш повним, реалістичним. Наслідкування дій дорослих стає більш свідомим, визначаються інтереси дитини, її ставлення до зображуваного. В зв'язку з цим почуття, породжені грою, стають більш свідомими і глибокими. Уява набуває все більшого творчого характеру, завдання, які ставляться в грі, ускладнюються, вимагають все більших розумових зусиль і напруження волі. Зростає роль колективних ігор, виникає необхідність домовленості, узгодженості дій. Організуються об'єднані спільними інтересами дружні ігрові колективи.

Розвиток узагальнень у дітей дошкільного віку

О. СКРИПЧЕНКО,
кандидат педагогічних наук

Пізнавальна діяльність людини досить складна і різноманітна. Вона вимагає ряду сенсорних, мнемічних, репродуктивних, уявних, мис-

лительних, вольових і практичних дій. Провідними в цій діяльності є мислительні і практичні дії, до складу яких входить ряд операцій.

Однією з суттєвих мислительних операцій є узагальнення.

Узагальнення — мислительна операція, за допомогою якої людина, об'єднуючи спільні властивості однорідних предметів, приходять до пізнання загальних і суттєвих якостей та властивостей предметів об'єктивного світу. Воно тісно пов'язане з іншими мислительними операціями (аналізом, синтезом, порівнянням, абстрагуванням) і входить до структури мислительних дій. Узагальнення, крім того, слід розглядати не тільки як операцію, а й як результат пізнавальної діяльності людини. В. І. Ленін писав, що «уже найпростіше узагальнення, перше і найпростіше утворення понять (суджень, висновків etc.) означає пізнання людини все більш і більш глибокого об'єктивного зв'язку світу»¹.

Питанню розвитку узагальнень у дітей приділялось багато уваги в працях педагогів і психологів минулого, зокрема К. Д. Ушинського, П. Ф. Каптерева та ін. Це питання стало предметом уваги і радянських педагогів, психологів, фізіологів. В дослідженнях Л. Н. Леонтьєва, Г. Л. Розенгарта-Пупко, О. М. Концевої, С. Ф. Жукова, К. А. Некрасової, Ф. А. Калініна, М. М. Кольцової, А. Д. Виноградової, Ф. І. Фрадкіної, Н. Н. Нигматова та інших розкриваються деякі закономірності розвитку узагальнень у переддошкільників, дошкільників і учнів I—II класів.

Серед праць радянських психологів і педагогів є й такі, в яких питання розвитку узагальнень у дітей дошкільного віку висвітлюється в зв'язку з аналізом інших мислительних операцій. До них належать дослідження таких авторів, як Л. С. Виготський, П. П. Блонський, А. Н. Леонтьєв, Н. А. Менчинська, Г. С. Костюк, А. Р. Лурія, Р. Т. Натадзе, П. Р. Чамата, Т. В. Косма, В. Ф. Зикова та ін.

Названі автори одностайно приходять до висновку, що розвиток узагальнень у дітей залежить від того, як під керівництвом виховате-

лів і батьків вони навчаються, граються і посилено працюють. Узагальнення у дітей може успішно розвиватись тільки через активність самої дитини. Тому активізація пізнавальних і практичних дій дітей під час гри, навчання і праці є однією з найважливіших умов розвитку узагальнень.

Активну розумову діяльність дітей в процесі гри і навчання можна забезпечити, створивши відповідні зовнішні і внутрішні умови. До зовнішніх умов належать організація гри і навчання, їх зміст, методи роботи вихователів та батьків з дітьми. Ці умови, вказує Г. С. Костюк, завжди діють через досвід дітей, їх допитливість, способи мислення, тобто через внутрішні умови. Створення таких умов зв'язане з формуванням пізнавальних мотивів, з вибором посилюючого для дітей матеріалу, з розширенням їх уявлень про навколишнє життя і використанням наявних у них способів мислення.

Мотивами, що спонукають дітей узагальнювати предмети і явища, є їх інтерес до оточуючого світу, допитливість, бажання віднести новий предмет до раніше відомих або глибше вникнути в суть відомих явищ і предметів. Формування цих мотивів проходить під керівництвом дорослих і залежить, в першу чергу, від правильного добору матеріалу для гри, навчання та відповідей на численні запитання дітей.

Інтерес до предметів, з якими діти зустрічаються під час гри чи навчання, виникає у них в процесі діяльності. Об'єктом їх інтересу стає те, що вже якоюсь мірою пізнано, але водночас має і ряд нових, ще не пізнаних сторін. При збудженні у дітей інтересу до об'єктів, які стають предметом вивчення, слід виходити з того, що він швидше виникає там, де дорослі дають можливість дітям аналізувати матеріал, знаходити в ньому схоже і різне, узагальнювати його.

Щоб зацікавити дітей, іноді важливо на самому початку занять підібрати факти так, щоб діти могли проаналізувати і достатньо їх оцінити. Так, перед формуванням у

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 38, стор. 165.

дітей молодшої групи уявлень про весняні квіти вихователь повідомляє:

— Завтра ми підемо на прогулянку в ліс і будемо збирати квіти. Які квіти ми зможемо знайти?

Діти називають відомі їм квіти: жоржини, айстри, горошок, дзвіночки, ромашку...

— А хіба всі ці квіти ростуть у лісі?

Серед дітей є такі, які висловлюють свої знання про квіти, говорять, що жоржина весною не розцвітає: вона розцвіте тоді, як стане зовсім тепло.

— Сьогодні нам з вами треба ознайомитися тільки з тими квітами, які цвітуть весною,— говорить вихователька.

Діти з нетерпінням хочуть дізнатися про весняні квіти. Вихователька показує їм проліски, сон, фіалку. Діти роздивляються і порівнюють їх.

Подібна робота може бути проведена з дітьми молодшої групи при ознайомленні їх з лісовими квітами і городніми рослинами.

При формуванні у дітей інтересу до нових об'єктів слід пам'ятати, що він не є тільки суто пізнавальною властивістю. У ньому виразно проглядають емоційні моменти. Тому при розповіді треба дбати, щоб новий об'єкт мав емоційну привабливість.

Досвідчені вихователі завжди звертають увагу на емоційну сторону гри і навчання. На заняттях вони викликають у дітей і підтримують почуття задоволення, яке переживає дитина від правильного розв'язання певного пізнавального завдання. Так, читаючи оповідання «Що за звір», де автор перелічує характерні ознаки окремих тварин, вихователька дає можливість дітям самостійно зробити правильний висновок.

Вихователька читає:

— Заглянула дівчинка в щілину і бачить — сидить там звір, білий-білий, пухнатий-пухнатий...

Діти (невпевнено): — Кролик?! Зайчик?!

Вихователька продовжує читати: «...очі червоні, вушка довгі...» Жва-

во і вже більш впевнено діти роблять свій висновок, що це дійсно був кролик.

Читання триває далі:

«Причаївся в куточку, моркву гризе — це...»

Діти: — Кролик! Кролик!

У дітей, особливо старшого дошкільного віку, при правильному керівництві вже виникають такі інтелектуальні почуття, як задоволення від добре виконаного пізнавального завдання, сумнів у правильності розв'язання певного завдання або віра в можливість виконати його.

Допитливість дітей є важливим мотивом, який спонукає їх порівнювати і групувати предмети за певними ознаками. Серед запитань, що задають діти вихователю, є багато таких, відповідь на які можна дати, порівнявши предмети і віднісши їх до певної групи. Так, діти часто запитують вихователя про види транспорту, з якими вони або ж зовсім не зустрічались, а тільки чули від дорослих, або ж вперше зустрілись під час подорожей. Вихователь може не одразу дати відповідь на ці запитання, а заохотити дитину порівняти, наприклад, поїзд, яким дитина їхала, з трамваем, про який їй тільки розповідали, показуючи його зображення в книзі. Діти, в межах свого досвіду, детально аналізують види транспорту, зіставляють їх і виділяють не тільки випадкові, незначні, але й суттєві ознаки.

К. Д. Ушинський дав повчальний приклад того, як збудити інтерес у дітей навіть до предметів, які здавалося б, їм вже знайомі. З цією метою він радив добирати систему запитань. Так, при читанні з дітьми оповідання «Стіл і стілець» в «Родном слові» він рекомендував поставити такі запитання: «Хто робить столи?», «З чого їх роблять?», «Чим стілець відрізняється від лави?», «Що є у стільця і чого нема у стола?» тощо.

Такі запитання не тільки ведуть дітей від конкретних фактів до їх порівняння і узагальнення, а й викликають інтерес до вже знайомих предметів.

Важливою умовою розвитку уза-

гальнення у дітей є правильний добір матеріалу для узагальнення. Цей матеріал має бути доступний розумінню дошкільників.

Проект нової програми для дитячих садків дає ряд рекомендацій про те, на якому матеріалі слід вчити дітей порівнювати і узагальнювати предмети. Так, в ньому зазначено, що розвиткові порівнянь і узагальнень у дітей середньої групи сприяють ігри «Магазин», «Що предмет розповідає про себе», «Хто дізнається?», «Що однакове і що різне?», «Кому що треба». Програма рекомендує провести з дітьми середньої групи заняття на узагальнення предметів, що належать до різних видів транспорту (трамвай, автобус, тролейбус, літак, пароплав), а також віддиференціювати деякі ознаки, що характеризують осінь, зиму, весну, літо. Діти цього віку повинні вміти знайти деякі схожі й відмінні ознаки двох трьох дерев, птахів, квітів, городніх і лісових рослин. Вони повинні знаходити деякі схожі ознаки, що характеризують свійських птахів і тварин. В результаті цього в старшій групі дітей можна буде підвести до розуміння таких узагальнень, як «свійські тварини», «дикі тварини».

Діти старшого дошкільного віку мають навчитись на заняттях узагальнювати предмети в групи: «іграшки», «одяг», «посуд», «птахи», «дикі птахи», «садові квіти», «польові квіти», «лісові квіти» тощо. Цими узагальненнями вони повинні свідомо користуватись в розповідях.

Чим молодші діти, тим більше має бути забезпечена їм можливість діяти з іграшковими і реальними предметами під час їх порівняння.

Від іграшкових і реальних предметів слід поступово переходити до їх зображень і давати дітям під час аналізу, порівняння і узагальнення предметів користуватись малюнками для виділення схожих і не схожих частин. Так, вихователь може підібрати такі малюнки: картопля, цибуля, морква, часник (овочі); піджак, шапка, сорочка, шарф, пальто (одяг); груша, яблуко, сли-

ва (фрукти) і т. п. Ці предмети вихователь показує дітям і пропонує назвати їх, а потім запитує: «Як можна назвати ці предмети разом?».

Важливо привчати дітей, особливо старшого дошкільного віку, здійснювати порівняння предметів з наступним їх узагальненням за уявленнями без зображень. З цією метою вихователь називає два-три предмети, потім пропонує дати для них спільну назву. Під час такої роботи з дітьми слід ставити їм запитання, наприклад: «А чому корова і кролик — свійські тварини?», «Чому ти думаєш, що лисиця — дика тварина?». Такі і подібні запитання активізують необхідний для виконання завдання досвід дитини, вимагають від неї шукання правильних відповідей.

Так, на занятті можна дати дітям завдання узагальнювати предмети за кольором, абстрагуючись від їх форми. На іншому занятті слід учить їх узагальнювати ці ж предмети за розміром, абстрагуючись від кольору і форми.

Можна провести заняття з метою навчити дітей (середнього і старшого дошкільного віку) узагальнювати предмети одночасно за двома ознаками: величиною і кольором. Для цього перед дітьми на столі необхідно покласти дві групи предметів, характерними ознаками яких є великий розмір і червоний колір (наприклад, одна група — великий червоний прапорець, велика червона коробка; друга група — маленький синій прапорець, маленька синя коробка). До початку виконання завдання вихователь знайомить дітей з цими предметами, допомагає їм виділити ознаки, характерні для кожної групи предметів (для першої — червоний і великий, для другої — синій і малий). Потім послідовно показує дітям, наприклад, такі предмети: великий червоний м'яч, велику синю книжку, маленьку синю книжечку і т. п. Після показу цих предметів вихователь запитує: «Куди покласти цей м'яч?», «Чому Леся поклала цей м'яч до червоного прапорця?» Дитина пояснює: «Тому, що м'яч червоний і вели-

кий... Цю книгу (велику і синю) ні в цю, ні в цю купку покласти не можна, бо тут великі і червоні, а тут малі і сині...» Тим дітям, які помиляються, вихователь дає завдання порівняти предмети, тобто виділити їх величину і колір і зіставити ці ознаки з ознаками, що характеризують першу і другу купку предметів.

Необхідною умовою успішного розвитку узагальнень у дітей дошкільного віку є забезпечення вихователем поступового переходу від узагальнень, що здійснюються на основі практичного виділення схожих ознак у різних реальних чи зображених предметах, до узагальнень, що здійснюються на основі мисленого виділення і порівняння ознак у різних уявних предметів (уявно-мовні узагальнення). Цим самим вихователь навчає дітей використовувати при розв'язуванні пізнавальних задач різноманітні (сенсорні, репродуктивні, уявні, мислительні і інші) психічні дії, які є невід'ємною складовою частиною здібностей. При цьому важливо вчити дітей не тільки виділяти ознаки предметів, а й через зіставлення ознак відбирати найбільш суттєві. З цією метою вихователь може проводити дидактичну гру «Відгадай, чим схоже і чим не схоже». Ігри на таку тему добре підготовляють дітей до здійснення правильних узагальнень.

Для розвитку узагальнень необхідно в процесі гри і навчання проводити з дітьми вправи на порівняння і узагальнення іграшкових і зображених предметів, а потім тільки по назвах предметів (за уявленням). При цьому важливо поступово вводити в ці вправи різноманітні предмети, звертаючи увагу на виділення та порівняння дітьми ознак предметів і даючи їм змогу не тільки висловлювати свої думки щодо цих предметів, а й практично з ними діяти. Ці практичні дії можуть виконувати різну функцію в наоч-

но-практичних, наочно-мовних, уявно-мовних і понятійно-мовних способах узагальнення, але у всіх випадках вони сприяють активізації мислення дитини.

Так, практичні дії в поєднанні з мислительними можуть бути провідними на початку формування в дітей середнього і старшого дошкільного віку узагальнень, зв'язаних з оволодіннями ними уявлень про число. Такими узагальненнями є і класифікація предметів на основі їх порівняння за параметрами довжини, проміжків часу, ваги тощо. Ці параметри дають змогу підвести дітей до таких важливих математичних узагальнень, як «рівно», «більше», «менше». Для формування у дітей цих узагальнень вихователь може організувати з дітьми старшого дошкільного віку гру на підбір різноколірних стрічок, паличок чи інших предметів за ознакою їх довжини. З цією метою вихователь вивішує зразки (чи зразок) довжини стрічки і ставить завдання порівняти всі стрічки із зразком з послідовним віднесенням їх до однієї з трьох груп: «більші», «рівні», «менші». Дитина прикладає стрічку до зразка і відносить її до однієї з трьох груп.

Провідне місце в розвитку узагальнень у дітей дошкільного віку належить ігровій діяльності, поєднаний з деякими елементами навчання. Успіх роботи вихователя в організації цієї діяльності з метою розвитку у дітей умінь узагальнювати залежить від чіткої постановки завдання і усвідомлення його дитиною, від її активності в цій діяльності, від умінь вихователя зосередити увагу дітей на суттєвих ознаках предметів.

Дошкільні працівники повинні організувати систематичну роботу по навчанню дітей порівнювати і узагальнювати предмети і на цій основі формувати відповідні поняття у дітей-дошкільників.